

**Анализа од спроведеното истражување за причините за
отсуството од образовниот процес на учениците Роми од
Виница и Кочани заради сезонска работа**

Виница, 2019

Анализа од спроведено истражување:

Причини за отсуство од образовниот процес на учениците Роми од Винаца и Кочани заради сезонска работа

Издавач: Здружение Иницијатива на Невработени Интелектуалци, Винаца

Проект: И ние имаме права

За авторот: Тодор Цонев

Координатор: Тодор Цонев

Асистент на проектот: Весна Ефтимова

Истражувач и анализа: Зоран Биковски

Дизајн и печатење : ДПТУ „Студентски сервис“ ДОО, Скопје

Тираж : 300 примероци (бесплатен/некомерцијален примерок)

„Оваа публикација е подготвена со поддршка од Европската Унија во рамки на проектот **И ние имаме права**. Содржината на оваа публикација е единствена одговорност на Здружението „Иницијатива на невработени интелектуалци“ Винаца и на никој начин не може да се смета дека ги претставува ставовите на Европската Унија и на проектот Стратешки партнерства за развивање на социјална агенда за промени: Препознај, почитувај и остварувај права “.

Сите права се задржани. Содржината на оваа публикација може слободно да се користи и умножува заради едукативни и други цели, под услов да при секоја таква репродукција како извор се наведе Здружението „Иницијатива на невработени интелектуалци“ Винаца.

Содржина

Резиме

.....4

Општ преглед

.....4

Методологија на истражувањето

.....5

Деск истражување

.....5

Истражување во заедницата/анализа

.....6

Социо-Економски статус на родителите

.....14

Дискриминација и насилство во училиштето

.....16

Други релевентни сознанија

.....19

Ставови на одговорни институции

.....20

Заклучоци и препораки

.....21

РЕЗИМЕ

Истражувањето спроведено во двете општини Веница и Кочани има за цел да даде одговор за причините за отсуството на дел од учениците Роми од образовниот процес. Оваа појава има елементи на детска трудова експлоатација, родителска негрижа, но пред се линија на континуитет на пренесување на меѓугенерациска сиромаштија. Истражувањето на терен беше спроведено со 60 семејства чии деца се ангажираат како сезонски работници, од лица кои имаат авторитет и доверба во ромската заедница. Целта беше да се добијат искрени одговори, кои пак ќе овозможат да се понудат квалитетни решенија за предизвиците. Паралелно се спроведе анкета со институциите на локално ниво, одговорни да го организираат образовниот процес, да ја спроведуваат социјалната заштита на децата кои се во социјален ризик, да спроведуваат инспекциски надзор и да постапуваат согласно законската регулатива.

Резултатите од теренската анкета ја покажуваат суровата реалност. Се работи за семејства Роми каде родителите се најчесто со основно или без образование кои не се конкурентни на пазарот на трудот. Овие семејства најчесто живеат од социјална помош, од помош од роднини во странство, но пред се живеат од сезонска работа. Работењето на децата за време на настава не го препознаваат како детска експлоатација бидејќи и самите биле сезонски работници, па очигледно е дека не ја препознаваат важноста на образованието. Позитивен факт е дека родителите Роми би прифатиле редовна работа и во тој случај нивните деца не би биле сезонски работници за време на наставата. Не постои ниту чувство на одговорност кај институциите дека не постапуваат согласно законските обврски иако се свесни за појавата, а решението го гледаат во вклучување на Ромите на пазарот на трудот и воведување соодветна дополнителна настава.

Токму резултатите од ова истражување даваат чиста слика за состојбата на семејствата Роми, чии деца се жртви на ниската родителска свест и се предмет на детска експлоатација. Всушност ова истражување укажува дека е потребно сите фактори кои се одговорни да преземат конкретни чекори кои треба да се преточат во конкретен акционен план, според кој треба да се дефинираат конкретните чекори кои треба да се преземат, кој за што би бил одговорен и во кој временски рок. Неопходен е граѓански ангажман, при што сериозно треба да се земат во предвид податоците од теренското истражување, градењето довербата во заедницата и заеднички ангажман на сите засегнати страни.

ОПШТ ПРЕГЛЕД

Традиционално голем број деца Роми од Кочани и Веница наместо во училишните клупи се дел од мобилните тимови како сезонски работници во месеците мај, јуни, септември и октомври. Оваа слика е присутна генерациски, а најчесто децата Роми се собирачи на вишни и сливи во Брегалничкиот регион, но и на грозје, јаболки и праски

во тиквешкиот и преспанскиот регион. Целта на истражувањето е да се даде одговор за причините за ваквата состојба, при што од една страна ќе се согледаат ставовите на самите родители Роми, но и ставовите на раководителите на институциите одговорни за функционирање на образовниот процес, Центрите за социјални работи, Државните просветни Инспектори и Ромските образовни медијатори. Правото на образование претставува основно човеково право. Во Република Северна Македонија основното образование е задолжително и бесплатно, што укажува на фактот дека државата е должна да ги создаде сите неопходни услови за секое дете да го оствари правото на образование. Дел од ваквите права се преточени преку Конвенциите на правата на детето кои ги има усвоено државата, а во најголем дел се преточени преку законот за основно образование. Токму ова истражување треба да даде конкретни препораки до одговорните институции кои мерки да бидат преземени за надминување на трудовата експлоатација на децата Роми. Од друга страна, здруженијата да ги насочат своите активности во подигање на свеста кај родителите Роми и да овозможат дијалог помеѓу заинтересираните страни. Всушност, самиот проект е продолжување на заедничката акција на Здруженијата „ИНИ“ од Винаца и „Авена“ од Кочани за вклучување на децата Роми во редовниот образовен процес. Препораките од истражувањето треба да водат кон елиминирање на причините на досегашната исклученост со акцент на елиминирање на трудовата експлоатација врз децата Роми и елиминирање на дискриминациски практики во образовниот систем.

МЕТОДОЛОГИЈА НА ИСТРАЖУВАЊЕТО

Методологијата за прибирање на потребните информации се: Деск истражување за културолошкиот однос на Ромите кон образованието и Теренско истражување составено од: 1) Анкета со 20 родители Роми од Винаца чии деца не одат на училиште или се нередовни поради сезонска работа; 2) Анкета со 40 родители Роми од Кочани чии деца не одат на училиште или се нередовни поради сезонска работа; 3) Индивидуални интервјуа со раководителите на основните училишта, просветниот инспектор, Центрите за социјални работи и Ромскиот образовен медијатор во Винаца;. Ова даде прецизен приказ за состојбите и причините за неодговорниот пристап на дел од ромските семејства во однос на образовниот систем и трудовата експлоатација на децата Роми. Истражувањето ни дава и можност за компаративна анализа помеѓу двете општини и состојбите кои владеат во истите, но факт е дека не постојат некои драстични разлики.

ДЕСК ИСТРАЖУВАЊЕ

Деск истражувањето има за задача да ни даде можност да го разбереме културолошкиот однос на Ромите кон образованието во општините Винаца и Кочани. Токму заради тоа ја истражуваме демографската и популациона слика, застапеноста на Ромите во институциите на локално ниво и нивниот наратив во однос на образованието. Согласно добиените податоци од веб страната од општина Винаца, од

Завод за статистика и стари виничани кои добро ги познаваат културата и традицијата, како и социо-економската состојба на Ромската заедница, добиени се многу важни податоци за да се разбере проблемот. Според податоците од општина Веница <https://www.opstinavinica.gov.mk/>, преземени од пописот од 2002 и Завод за статистика, во општина Веница живеат околу 19 000 жители од кои 807 се Роми. Неофицијално, според податоците со кои располагаат Ромските невладини организации во Веница живеат околу 1100 жители Роми. Општина Кочани на својата веб страна <http://kocani.gov.mk/население> ги има објавено податоците согласно пописот од 2002 година. Согласно оваа статистичка операција, Кочани има 37 800 жители од кои 1 951 или 5% се Роми. Невработеноста и во двете општини, во Кочани и во Веница е под 20%. За жал ваквата состојба не важи подеднакво и за ромската заедница и истата е над 40%, а како главна причина е ниското образовно ниво и немањето на Роми претприемачи. Проблем претставуваат и честите внатрешни и надворешни миграции на дел од ромската заедница, што исто така придонесува за запоставување на образованието кај децата Роми. Традиционално оваа група на семејства Роми е редовна во сезонската берба, при што во истата ги вклучуваат своите деца, така да образованието е во втор план без мотивација на децата сериозно да го прифатат образовниот процес. На овој начин се одржува синџир на меѓугенерациска сиромаштија која се провлекува со децении и генерации. Најголем дел од Ромската заедница и во двете општини живее во субстандардни услови, а најпогодени се жителите кои живеат во Кочани во старата касарна, и во Веница од турското маало кон ридот. Ваквата физичка изолираност е исто така пречка за поголема инклузивност на самата заедница. Во делот на позитивни модели Роми и придонес кон социјалната инклузија на Ромската заедница, во Веница се гледа дека во склоп на институциите имаме само 5 лица вработени Роми и тоа не сите се со завршено средно образование. Слична е состојбата во Кочани, во делот на вработеноста во јавниот сектор, при што Ромите најчесто се вработуваат во Јавното комунално претпријатие. Ромите најчесто работат во текстилните фабрики за најниски плати, каде степенот на образование е незначаен. Ова придонесува невработеноста кај Ромите да биде исклучително висока, условите за живеење многу тешки, а модел на идентификување се Роми кои доаѓаат од западно европските земји или азиланти кои успеале да донесат одредени финансии, заштедени за време на периодот кога биле азиланти.

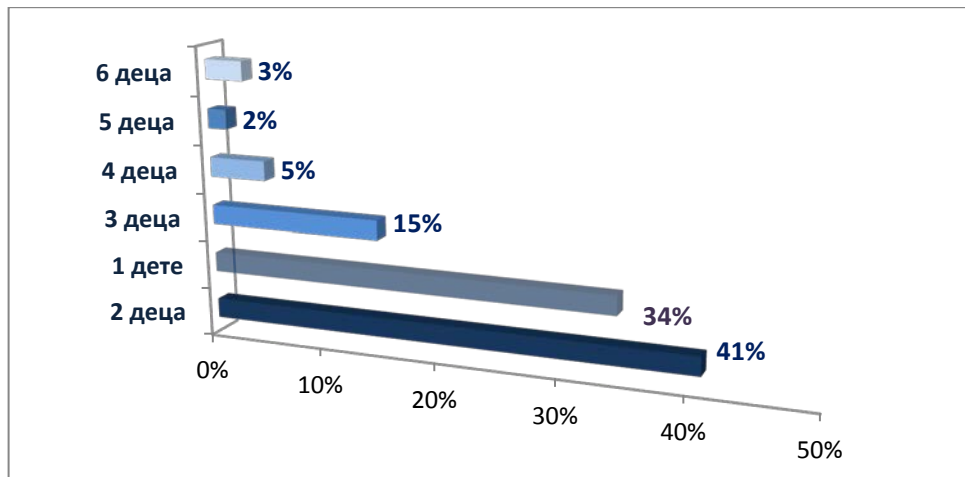
ИСТРАЖУВАЊЕ ВО ЗАЕДНИЦАТА/АНАЛИЗА

Спроведена е теренска анкета во Ромските семејства чии деца не одат на училиште или нередовно ја посетуваат наставата, а се редовни како сезонски работници. Опфатени беа 20 Ромски семејства од Веница и 40 од Кочани. Анкетарите беа подготвени за оваа сложена активност затоа што требаше да анкетаираат семејства кои се соочуваат со различни предизвици, но и семејства кај кои Анкетарите имаат авторитет и имаат изградено атмосфера на доверба. Започнуваме со демографските варијабли, по што следат културолошките аспекти за да се заврши со социо-

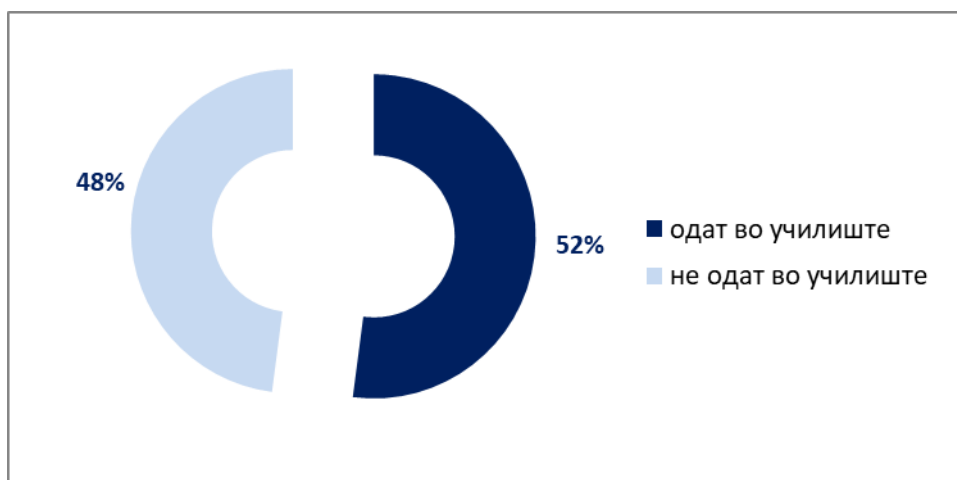
економските аспекти на семејствата Роми. Во делот на анализата ги прикажуваме збирните податоци затоа што нема посебни отстапувања помеѓу двете општини.

1. Колку деца имате на возраст од 6 до 17 години?

Од графиконот се гледа дека 25% од Семејствата имаат помеѓу 3 и 6 деца кои треба да бидат вклучени во образовниот систем. Тоа претставува сериозен предизвик и всушност, истите се најранливи и треба итно да им се помогне економски да зајакнат со вработување на член од семејството за да се намали социјалниот ризик. Овие семејства треба да бидат презентирани пред Менторот за вработување на Роми за да може да им се приближат активните мерки за вработување преку АВРМ. Потребен е посебен системски одговор и од ЦСР за социјална асистенција, како и поддршка од Образовниот медијатор.

2. Колку од децата одат нередовно, а колку не одат во училиште

Загрижувачки е податокот што дури 48% од децата кои работат сезонски воопшто не одат на училиште. Бројката е нешто повисока во Кочани согласно поединечната анализа, но не може да се релативизира состојбата во ниту една од општините.

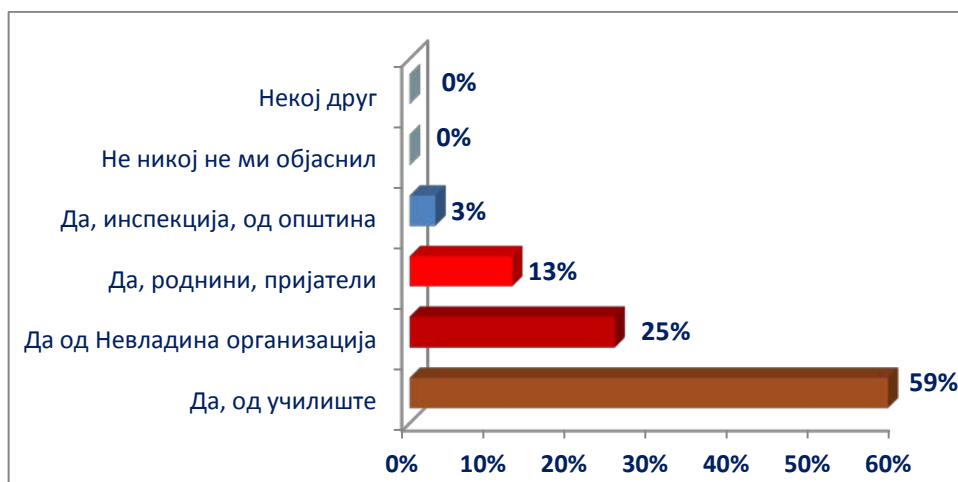
Зачудувачки е како системот не бил активен и едноставно децата се пуштени да бидат надвор од системот.

3. Зошто (детето/децата) не оди редовно во училиште? (можни се повеќе одговори)

Од одговорите може да се види неодговорниот однос на родителите и отсуството на мотивирање на децата кои нередовно ја посетуваат училишната настава. На околу 36% од семејствата им е потребна помош од децата да заработуваат или помагаат во семејството, а другите 64% даваат одговори дека не го сфаќаат образованието како неопходно за напредок на нивните деца, па затоа не инсистираат за редовност во образовниот процес.

4. Дали некој ви објасни дека е задолжително децата да одат на училиште? (можни се повеќе одговори)

Согласно податоците од графиконот, се гледа дека стручните тимови од училиштата најчесто комуницирале со Ромските семејства, ги информирале и им укажувале дека

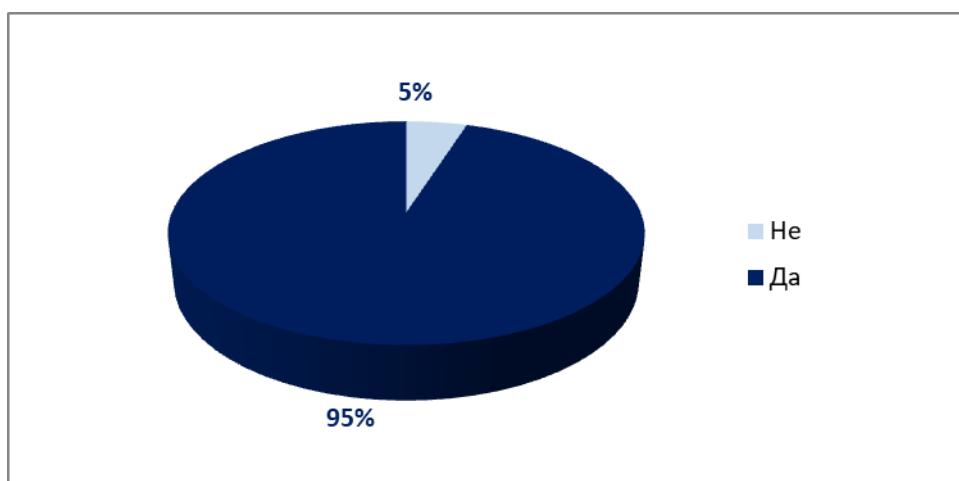
образованието е задолжително. Она што е загрижувачки е дека здруженијата се премногу пасивни и во најголем дел се со мало влијание врз семејствата. Посебно, тоа е проблем во Веница, додека во Кочани состојбата е нешто подобра.

5. Објаснете што презедоа/направија од училиштето и од инспекцијата за детето/децата да одат редовно во училиште.

Затајување на системот и отсуството на поддршката, децата Роми да се редовни во образовниот процес се гледа од приказот. Согласно одговорите на родителите по опомените од училиштето и просветниот инспектор како и казната од околу 1 000 МКД, потоа никој ништо понатаму не презема.

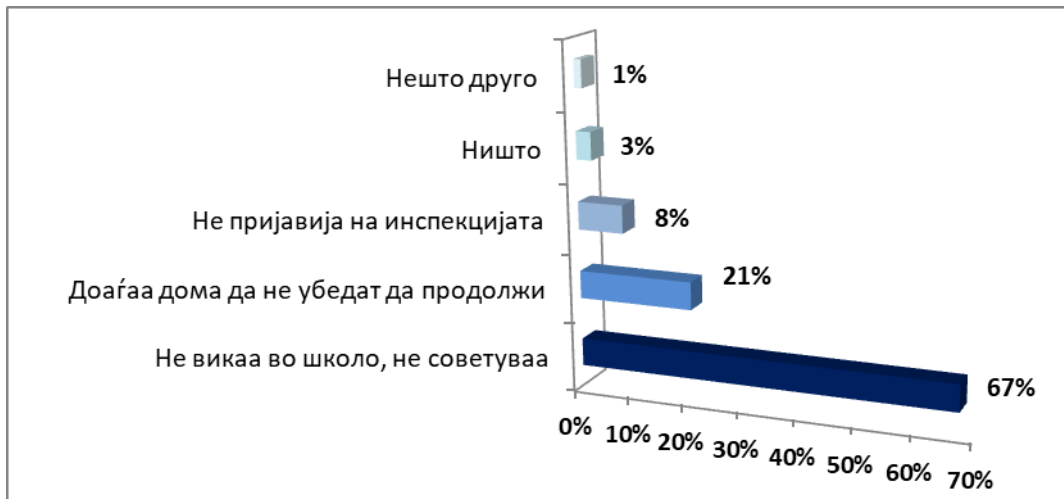
6. Дали сега би сакале детето/децата /редовно да одат на училиште?

Очигледен е податокот дека сепак дури 95% од родителите сакаат децата да посетуваат училиште. Потребна е поголема поддршка како од институциите така и од Граѓанските организации за истото да се реализира.

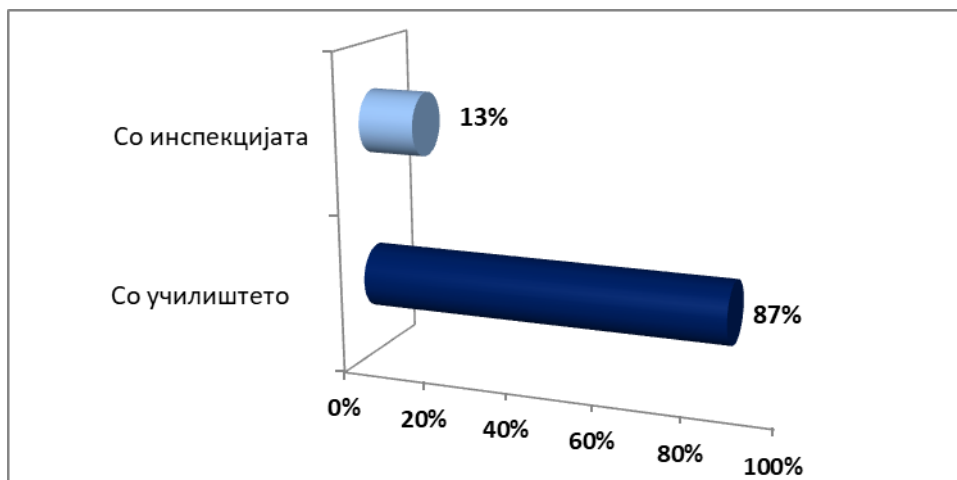

7. Што направија од училиштето кога детето/децата престана да оди редовно на училиште? (можни се повеќе одговори)

Прашањето е тесно грло за да се утврди дали одговорот под број 5 е реално одговорен. 67% од родителите се повикувани во училиште, а само со 21% од родителите се продолжило убедувањето и се извршени посети во домовите.

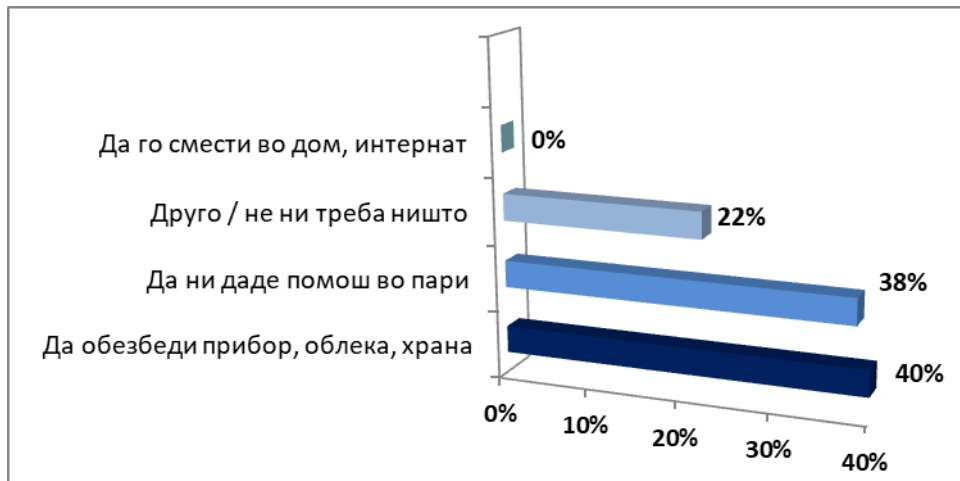
8. Објаснете што вие им објаснивте, што направивте? Како сето тоа се заврши?

Најчесто средбите се со стручниот тим во училиштето, но најчесто се завршува со толерантен однос и децата Роми се активни како сезонски работници иако наставата тече.

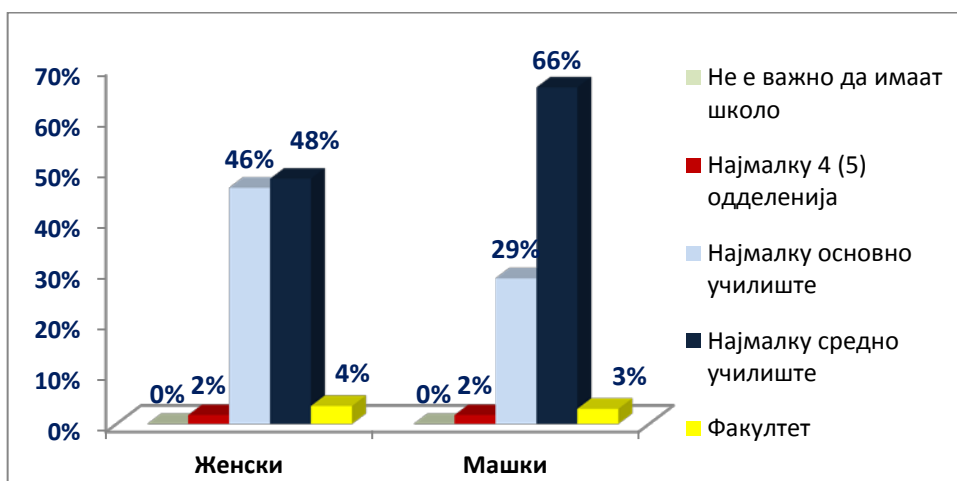

9. На кој начин државата или некој друг може да помогне детето да оди на училиште?

Согласно одговорите на 78% од родителите Роми, со подобрувањето на нивната економска состојба децата Роми нема да имаат потреба да работат и ќе бидат редовни во образовниот систем.

10. Што мислите колку образование (училиште) треба (е важно) децата да завршат?

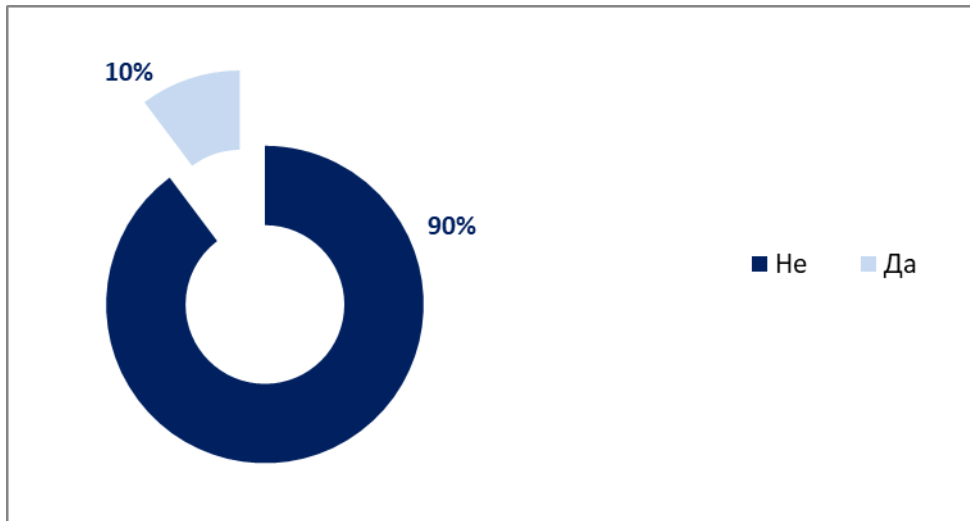

Дека се уште постои родова нееднаквост и немотивирање на женските деца да бидат успешни во образовниот систем се гледа со одговорите според кои 48% се очекува да завршат средно училиште а дури 46% да завршат основно училиште. Од друга страна,

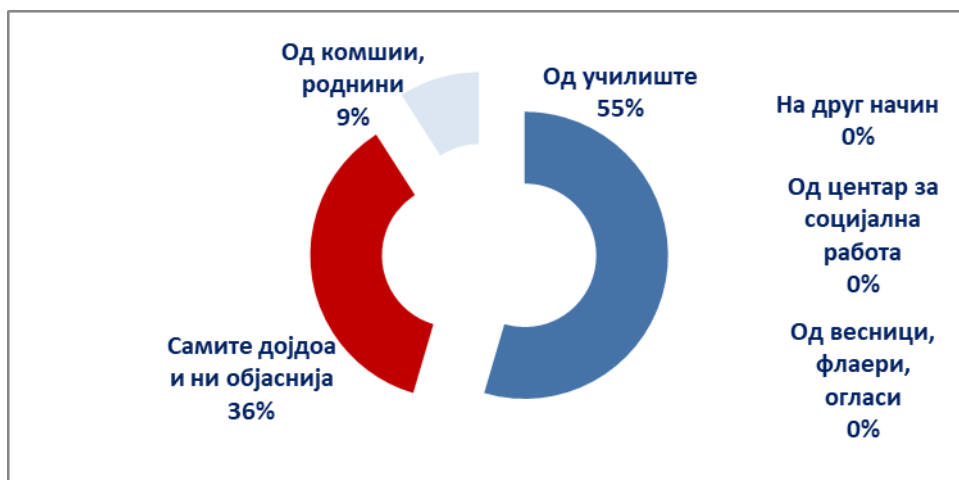
желбите се поразлични и околу 66% сметаат дека машкото дете треба да заврши најмалку средно училиште.

11. Дали знаете некои организации, центри што им помагаат на децата Роми во учењето?

Иако преку повеќе донатори како ФООМ и РЕФ беа дадени огромни донации преточени преку конкретни проекти и програми, истите очигледно не создале одржливост на подолг рок. Со престанување на средствата не постои интерес ниту од наставниците во кои е инвестирано ниту од здруженијата на граѓани да продолжат волонтерски или да бараат друг тип на поддршка да ја продолжат праксата која беше присутна до пред 5 години.

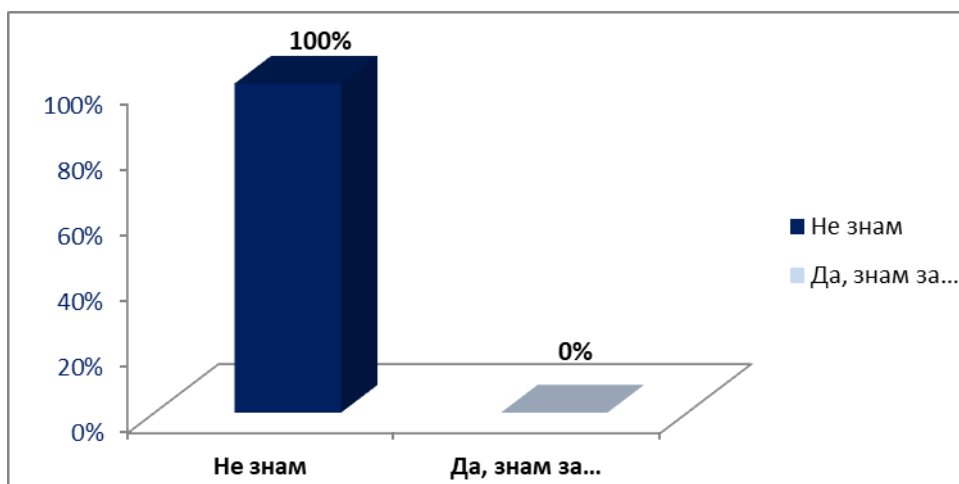
12. Ако знаете, како дознавте за нив? (можни се повеќе одговори)

Од малиот процент на родители кои знаат за поддршката што може да ја добијат, 36% се од посетите на самите здруженија на граѓани, 9% е од комшии и пријатели кои веќе биле посетени од граѓански активисти, а 55% дознале од наставниците. Сепак да потенцираме дека се работи за само 10% од родители Роми кои имаат чуено за можната поддршка.

13. Дали знаете каква помош нуди државата за образование на децата Роми?

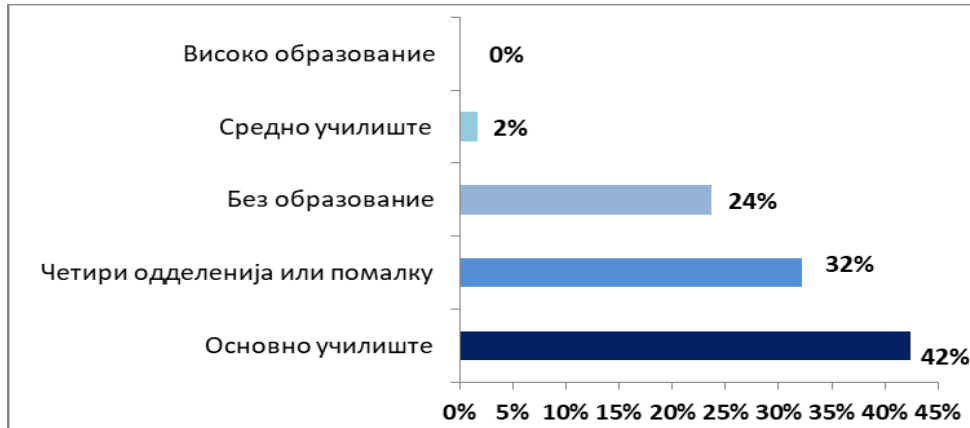

Загрижувачки и нереален е податокот дека родителите не знаат за поддршката како детски додаток, условен паричен надоместок и слично. Тоа укажува дека е потребна поголема промоција кон родителите кои имаат право на посебен додаток кој е наречен со новиот закон „**образовен додаток**“, со што родителите ќе имаат во предвид дека е насочен за образование на нивните деца и истиот може да се користи само и само ако децата посетуваат редовна настава.

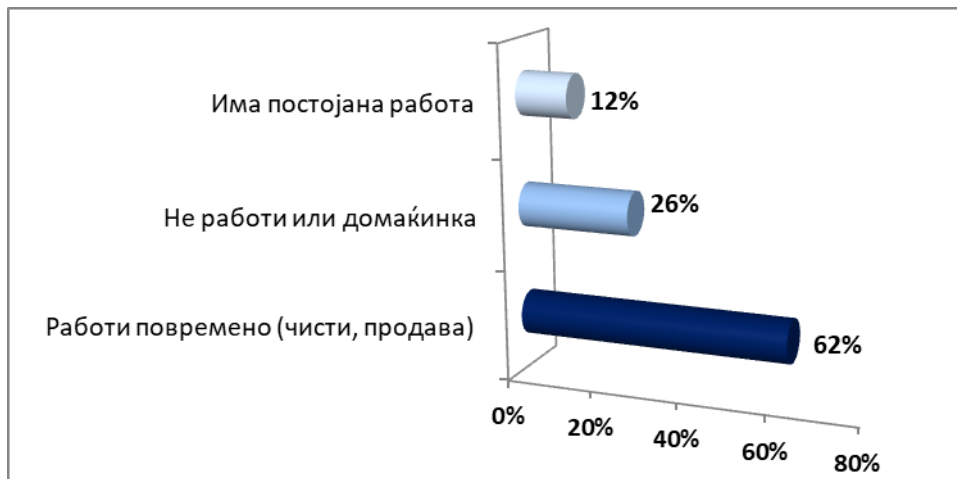
СОЦИО-ЕКОНОМСКИ СТАТУС НА РОДИТЕЛИТЕ

1. Образование на родителите/најголемо

Од графиконот се гледа дека само 2% од испитаниците се со средно образование, а тоа има големо влијание за да не го почитуваат образованието доволно и да ја продолжуваат генерационата сиромаштија, иако нивните деца работат како сезонски работници. Оттука и нивниот став дека тоа не е присилна работа на децата или трудова експлоатација, бидејќи на тој начин децата создаваат работни навики и работат за самите себе.

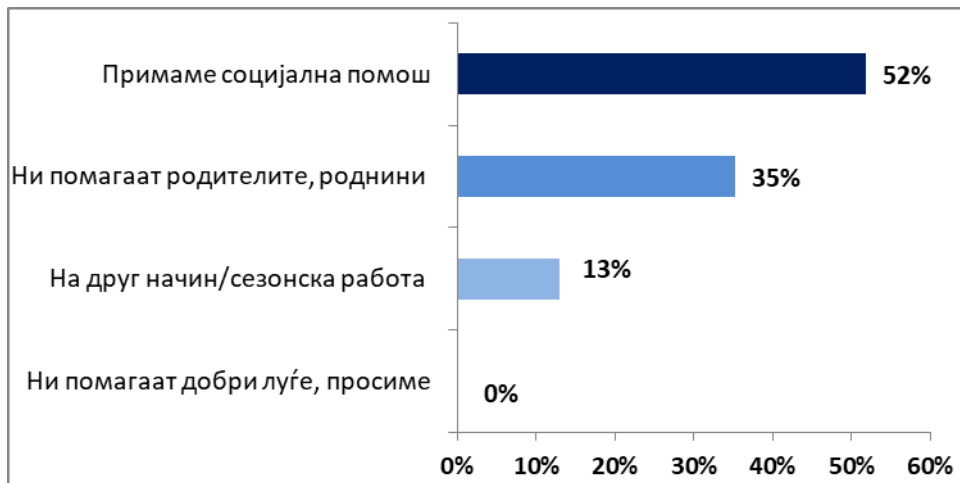
2. Дали родителите работат/барем еден од нив ?

Социоекономската состојба е загрижувачка и за жал само во 12% имаме по еден вработен во семејството. Сепак позитивен е искажаниот интерес од родителите дека се спремни да прифатат било каква работа

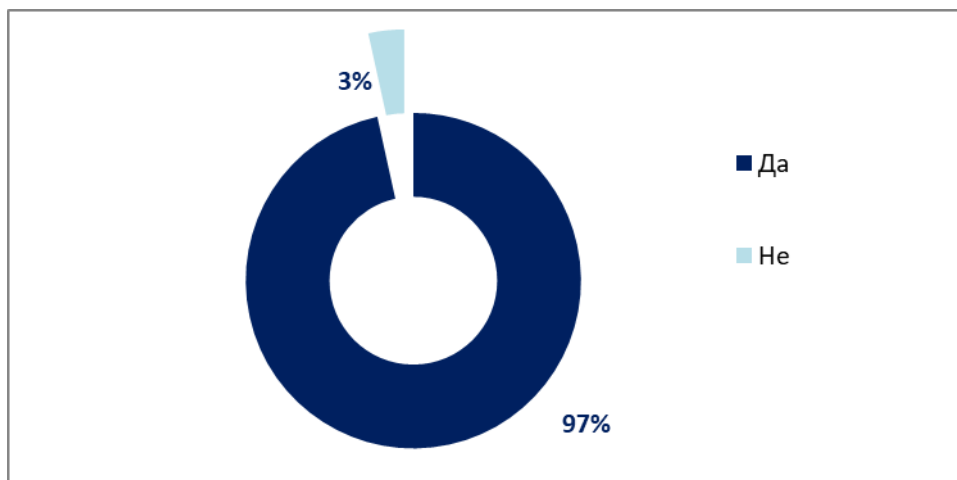

3. Доколку никој во семејството не работи, како се снаогате со основните потреби за живот?

Од анализата на одговорите се гледа важноста на остварувањето на социјалната помош која во наредниот период треба да помине во Гарантирана Минимална Помош. Иако заработувачката од сезонските активности е многу поголема во однос на социјалната помош согласно истражувањето од април 2019 година, сепак опасноста од официјалното пријавување на приходот поради кој може да се загуби правото на социјална помош влијае за да како втор извор доминира помошта од роднини и пријатели. Всушност средствата од сезонската работа им легнуваат на трансакциски сметки на блиски кои потоа им ги даваат парите кеш.

4. Доколку ви се понуди работа, обуки за вработување или редовен економски ангажман со посредство на граѓански организации, Центарот за Социјални работи или Општината дали би прифатиле?

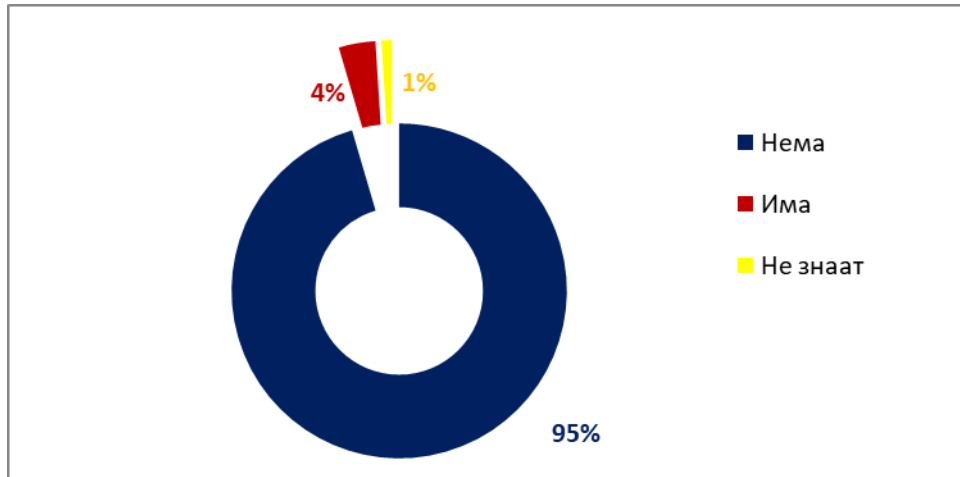

Родителите Роми се со изјава дека би прифатиле вработување. Очигледно е дека е потребна поддршка од Граѓанскиот сектор за да се обезбеди влез во семејствата, од

Ментори за вработување кои ќе ги информираат за мерките за вработување, а АВРМ да ги контактира фирмите согласно искажаниот интерес за вработување согласно квалификациите на заедницата.

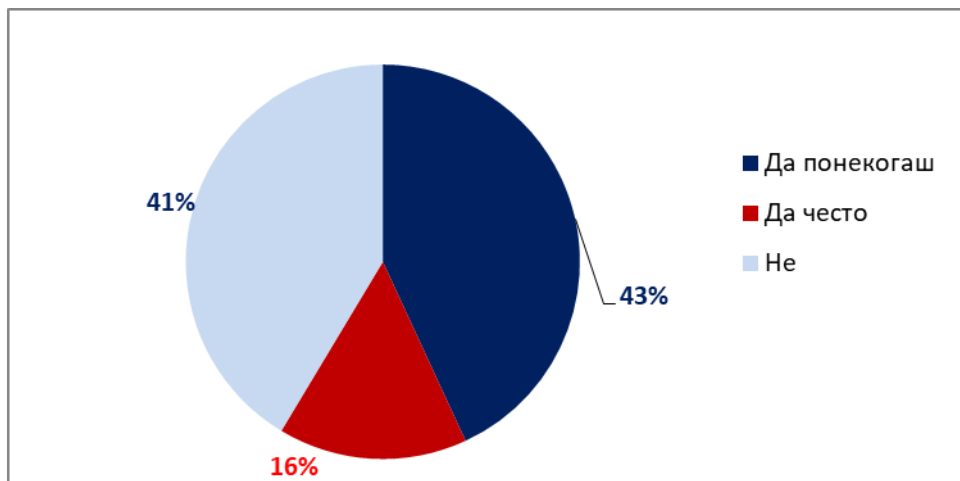
5. Доколку се вработите дали тогаш вашите деца би работеле сезонски?

Тука имаме уште еден охрабрувачки одговор кој укажува дека повеќе од 95 % нема да ги носат/праќаат децата како сезонски работници за време на учебната година. Ова е можното решение. Сепак потребно е зајакната кампања за подигање на свеста од трудовата експлоатација за да можат родителите оваа појава како таква и да ја препознаваат.

ДИСКРИМИНАЦИЈА И НАСИЛСТВО ВО УЧИЛИШТЕТО

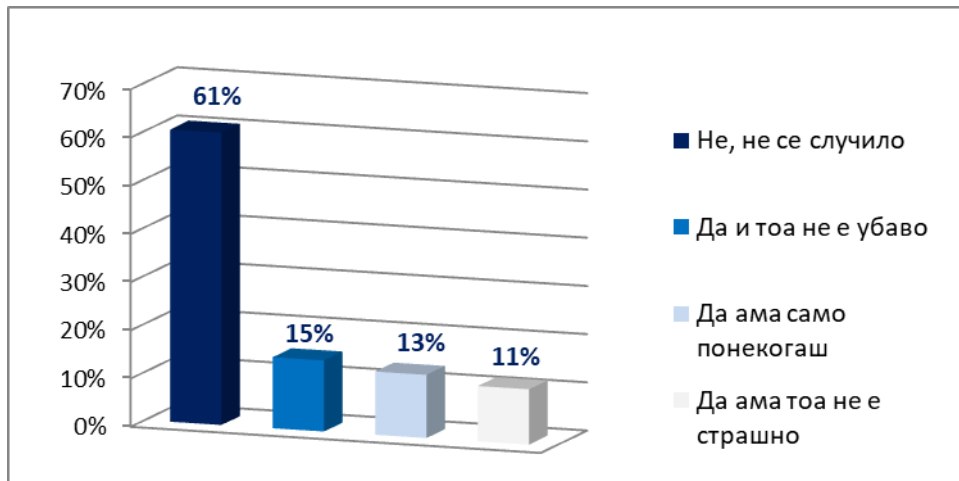
1. Дали вашето дете се пожалило на тепачки во училиштето со останатите деца ?

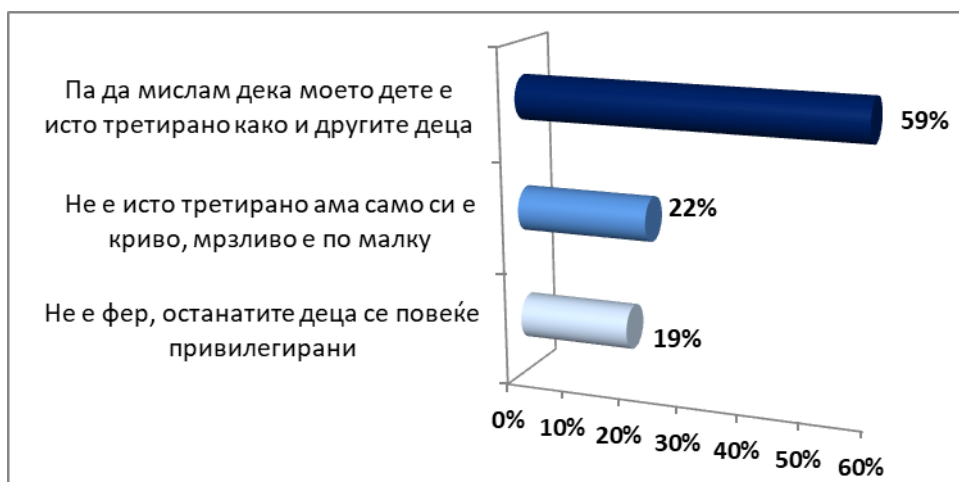
Факт е дека во скоро 60% од анкетираниите се покажува дека нивните деца имаат предизвици при инклузијата на нивните деца во образовниот систем и не се најдобро прифатени од останатите деца. Одговорите сведочат и дека нивните деца се групираат и не се доволно вклучени во активностите со останатите соученици.

2. Се случило ли детето да ви се пожали дека било навредувано со погрдни зборови од Наставник или друг персонал од училиштето ?

Во скоро 40% родителите укажуваат дека нивните деца се пожалиле за навреди од Наставниците или друг училишен персонал. На тој начин и самите деца се оддалечуваат од Наставниците, а со тоа се оневозможува истите педагошки да им пријдат и да разговараат за проблемите.

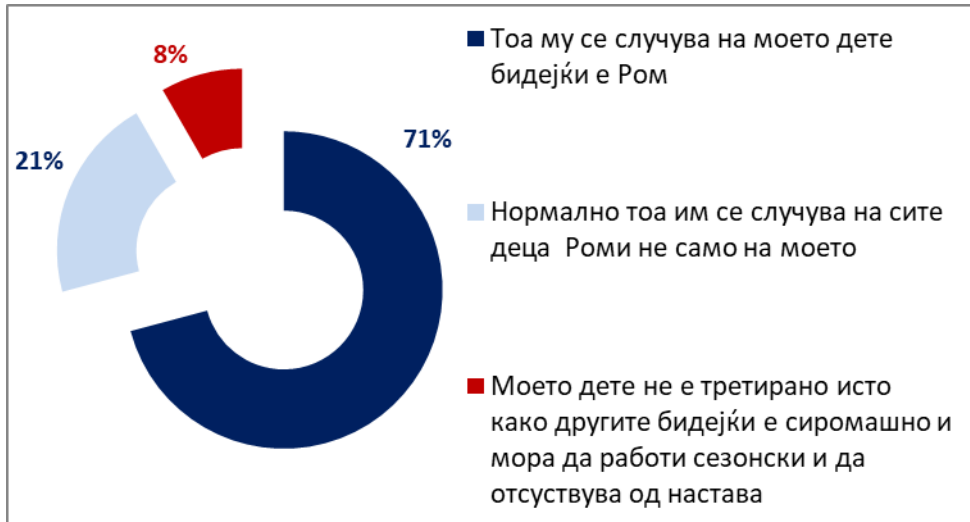
3. Наставниците му посветуваат еднакво внимание на моето дете, го поттикнуваат како и децата кои се Македонци?

И овој дијаграм покажува дека 40% од децата имаат чувство дека не се еднакво третирани како и останатите ученици.

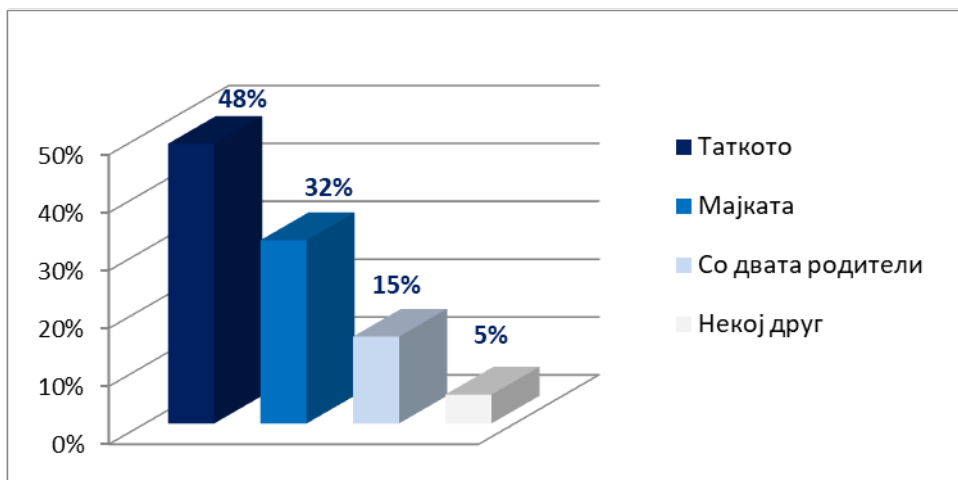

4. Само за оние кои го заокружиле одговорот под б) или в)

Загрижувачка е информацијата која кажува дека 92% од претходните 24 семејства согласно процентот на испитаници кои така се изјасниле, имаат чувство дека нивните деца се дискриминирани бидејќи се Роми. Чувството на дискриминираност бара стручен пристап кој ќе мора да биде подолготраен и системска поддршка на целото семејство, не само од Институциите туку и од лидерите Роми за да има реална инклузија на децата Роми во општеството.

6. Разговорот е воден со:

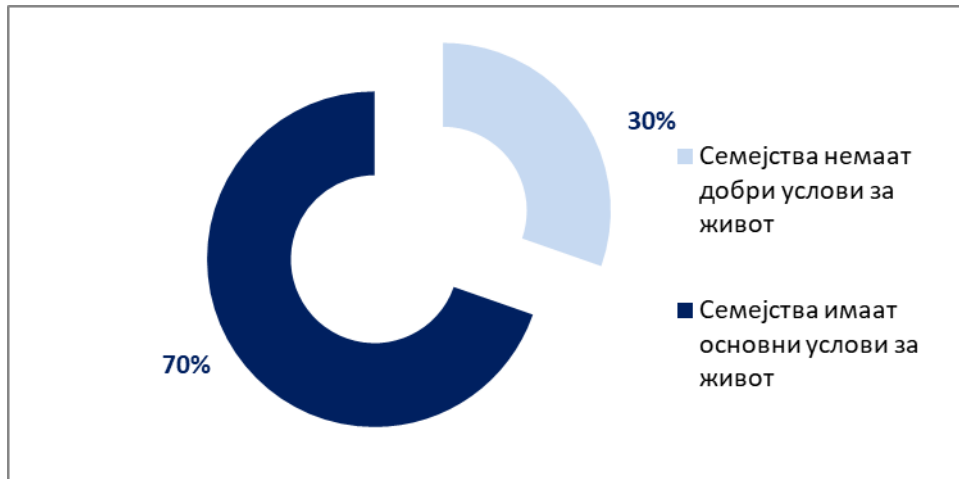

Како и вообичаено за одговорите и сега мажите беа одговорни со повисок процент како глава на семејството. Ова е доказ на еден од претходните дијаграми за родовата нееднаквост во овие семејства.

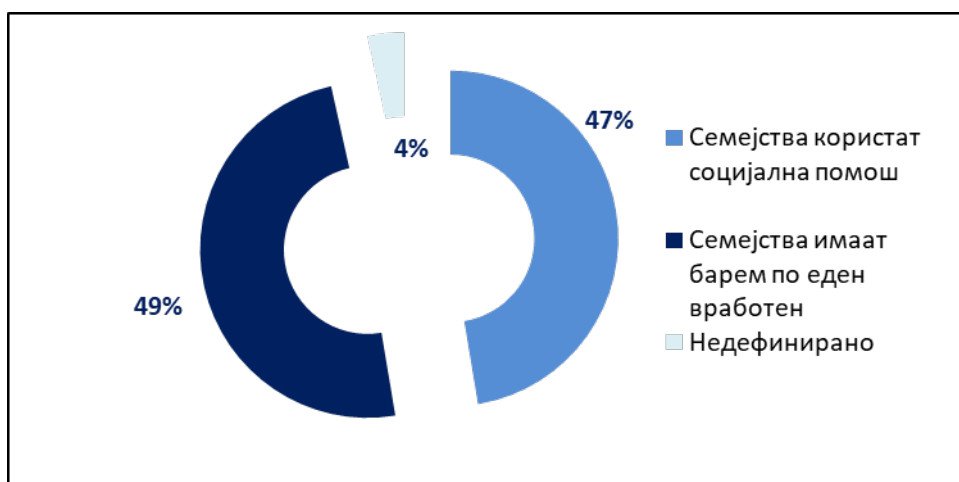
ДРУГИ РЕЛЕВАНТНИ СОЗНАНИЈА

1. За социјалната средина во која живее семејството

Согласно сведочењето на заедницата но и на самите анкетари, семејствата Роми чии деца не посетуваат настава за време на сезонските активности, живеат во домови кои задоволуваат само минимум стандарди или живеат во субстандардни услови. Потребно е во наредниот период сериозен и стратешки пристап за решавање на проблемите со домувањето на овие семејства.

2. За социјалниот статус на семејството

СТАВОВИ НА ОДГОВОРНИТЕ ИНСТИТУЦИИ

Државниот просветен инспектор е информиран дека има деца Роми кои не одат на училиште поради сезонска работа. Затоа редовно разговара со стручните тимови од училиштата, ја следат состојбата и поднесуваат прекршочни пријави. Кога постојат случаи на запоставување на децата или деликвентно однесување се организираат средби и со Центрите за социјални работи. Се работи за менталитет и традиција кај овие Ромски семејства и затоа потребно е да се подигне свеста кај самите родители за важноста на образованието. Согласно Инспекторатот, потребни се средби на Институциите со родителите за да се бараат решенија за проблемот. Досега се поднесени 13 пријави кон родители Роми за непосетување на наставата од страна на нивните деца, при што државата е должна да им обезбеди книги, храна и опрема, а најдобро е да се вработат самите родители. Воведувањето на посебна програма за да се вклучат децата кои се назад со наставата би помогнала во инклузијата на учениците Роми. На исто ниво е и стручниот тим од Кочани кој е запознаен со феноменот на сезонска работа и се обидува да најде решение за проблемите. Во редовна комуникација се со Државниот просветен инспектор по службена должност, а имаат и протокол за комуницирање со ЦСР. Досега немале случај на дискриминација и предлагаат позасилен настап со АВРМ за да се помогне во вработувањето на родителите и потребата од нивна едукација за важноста на образованието. Како привремено решение сметаат дека материјалната помош ќе им помогне на семејствата и дека добро би било да се креира образовна програма за децата Роми да се приклучат во образованието. За ова прашање се разликува ставот на стручниот тим од О.У. „Славчо Стојменски“ Винаца кој смета дека учениците со таква програма би биле доведени до нееднаквост и би се продуцирало неквалитет. Стручниот тим од О.У. „Гоце Делчев“ пак смета дека треба да се заостри односот и преку казни да се зголеми одговорноста кај родителите Роми. ЦСРи не ја избегнуваат одговорноста и истите постапуваат кога има претставки до нив. По потреба се состануваат со стручните тимови од училиштата, а досега немаат евидентирано случај на дискриминација. ЦСРи сметаат дека е потребно подигање на свеста кај родителите Роми за важноста од образованието, а од Винаца укажуваат дека родителите треба да се поддржат при вработување. На сличен став се Референтот Ром и вработениот во Ромскиот информативен центар во Винаца кои пак одат на терен и ги убедуваат родителите Роми, нивните деца да не ги вклучуваат во сезонска работа додека е во тек редовната настава. Тие имаат забележано еден случај со елементи на дискриминација кон ученик Ром, па со стручните служби постапиле да се отстрани недостатокот и Наставникот бил опоменат за истото. Потребно е на родителите Роми да им се понуди работа со што ќе се надмине оваа негативна состојба. Сето ова укажува дека е потребен организиран и системски приод кон родителите Роми со што ќе се искорени оваа појава која е прерасната во традиција.

ЗАКЛУЧОЦИ И ПРЕПОРАКИ

Заклучоци и препораки кои произлегуваат од спроведеното истражување за причините за непосетување и нередовноста во образовниот процес од страна на учениците Роми во Винаца и Кочани заради нивно работно ангажирање како сезонски работници

Согласно добиените податоци од Деск истражувањето и теренско прибираните податоци од индивидуални интервјуа во општините Винаца и Кочани со семејства Роми, интервјуата со стручните тимови од Основни училишта и Државниот просветен инспектор, Центрите за социјални работи, Ромските авторитети може да ги донесеме следниве препораки кои произлегуваат од донесените заклучоци:

- Во Винаца и Кочани континуирано се намалува невработеноста, дел поради иселувањето во Скопје или странство, дел поради отворањето на погони на неколку странски инвеститори. За жал поради ниското образовно ниво на дел од ромската заедница, околу 40% од Ромите се невработени и се неконкурентни на пазарот на труд. Дел од овие семејства се редовни сезонски работници, повремено заминуваат во странство со што нивните деца наместо во училишните клупи, во одреден период работат како сезонски работници. Сето ова предизвикува последици во однесувањето на овие ученици Роми во односите во училиштето каде се соочуваат со разни предизвици, а понекогаш и со елементи на дискриминација во образовниот систем. Ваквите состојби се алармантни и укажуваат дека е потребен силен системски ангажман за инклузија на родителите Роми на пазарот на труд и елиминирање на формите на детска експлоатација. ***Потребна е посилна промоција на Образовани Роми, нивно вклучување во Институциите кои ќе им помагаат, а истовремено ќе бидат модел на идентификација.***
- Видливо е дека постои напредок во планирањето на семејството и само околу 25% имаат повеќе од три деца. Катастрофален е податокот дека 48% од децата Роми кои се сезонски работници воопшто не одат на училиште а останатите 52% се нередовни на настава во месеците мај, јуни, септември и октомври. Околу 70% од родителите покажуваат несериозен однос кон образованието и сезонското работење не го гледаат како експлоатација. ***Потребно е да се одржуваат едукативни работилници за родителите Роми за подигање на свеста за важноста од образование.***
- **Институциите** само декларативно влијаат да се намали детската трудова експлоатација и засили присуството на оваа група. Најчесто се завршува со писмена опомена до родителите по една година откако децата не одат на училиште, или се враќаат семејствата повторно во странство па никој од нив не бара одговорност. Токму заради тоа е потребно доследна примена на Законот

за основно образование <http://mon.gov.mk/images/documents/zakoni/zakon-za-osnovno-20155.pdf>. **Од тука потребен е транспарентен однос на Институциите кон родителите Роми и нивно поттикнување децата редовно да посетуваат настава.**

- **Граѓанските Организации** очигледно дека се недоволно присутни на терен, а со тоа се и недоволно гласни за проблемите на оваа заедница. Тие се важен дел од решението на проблемите и потребно е да нудат решенија за истите. Потребно е да се инсистира под итно да започне да функционира и новиот закон за Социјална заштита со што се зголемува социјалната помош, се воведува Образовен додаток и одговорноста на институциите се зголемува. **Граѓанскиот сектор треба да инсистира на донесување на посебна образовна програма која ќе овозможи враќање на децата во редовното образование.**
- Овие ромски семејства најчесто живеат од сезонска работа комбинирана со социјална помош или со помош на роднини од странство. Постои спремност на повеќе од 95% да се вработат доколку им се понуди работа. Во тој случај, во најголем дел не би ги пуштале децата да работат во текот на наставниот период. **Потребно е посилен ангажман на сите фактори ЦСР, АВРМ, Локалната Самоуправа и Менторите за вработување на Роми, работно да се ангажираат овие семејства и да се подобри нивната економска состојба преку нивно вклучување во активните мерки за вработување** <http://av.gov.mk/oglasia-za-aktivni-merki.nsp>.
- Од одговорите на родителите се забележува дека децата Роми кои се сезонски работници се соочуваат со предизвици да се вклучат во редовната настава за што имаат проблеми со соучениците и наставниците. **Стручните тимови од училиштата треба да помогнат како на учениците така и на родителите, заеднички да се зложат за образовна инклузија на оваа исклучително ранлива целна група.**
- **Поголема координација на стручните тимови од Училиштата и ЦСР за навремено превенирање од осип во училиштата. Во теренската работа да се вклучи граѓанскиот сектор во кој заедницата има доверба за да се подобри комуникацијата на институциите со семејствата. Потребна е промоција на детскиот и образовен додаток кој е условен со редовно посетување на наставата од страна на учениците чии родители се со ниски приходи** http://www.mtsp.gov.mk/prava-od-detska-zashtita-ns_article-detski-dodatok.nsp.

- **Системски измени во Образовниот систем за прифаќање на деца од семејства повратници од странство, нострификација на свидетелствата, деца сезонски работници и креирање на посебни програми или дополнителна настава преку летниот период.** Програмата за образование за возрасни најчесто не е соодветна бидејќи може предолго да се чека за истата па затоа Бирото за Образование треба да осмисли програма соодветна за оваа целна група. Општеството е одговорно затоа што оваа маргинална група живее на начинот на кој е принуден да живее, а државата немајќи одговор како понекогаш да се обезбеди сезонска работна сила прекутно ја одобрува оваа детска трудова експлоатација.